

Етруська міфологія – релігійно-міфологічна система, що сформувалася на основі культури Віланова, остаточно оформившись приблизно у 8-6 ст. до н. е. і проіснувала до поступової асиміляції етрусків Римом у 2-1 ст. до н. е., справивши значний вплив на релігію, міфологію і культову практику римлян.

Загальна характеристика

Формування етруської міфологічної традиції розпочалося в добу Віланова (ранній залізний вік), однак поштовху до ускладнення вона набула під впливом східносередземноморських культур (зокрема, грецької), що зумовило її глибоко синкретичний характер. Питання її походження тісно пов'язане з проблемою етногенези етрусків, яка залишається дискусійною. Античні автори, зокрема Геродот, виводили предків етрусків із егейсько-анатолійського світу (греки називали їх тірренами, пов'язуючи із лідійцями під проводом Тіррена), тоді як Діонісій Галікарнаський обстоював їхнє автохтонне походження, називаючи їх расенами. Сучасна наука, залучаючи дані палеогенетики, археології та лінгвістики (зокрема результати досліджень тірренської мовної сім'ї та лемноської мови), схиляється до того, що етруський етнос сформувався переважно на основі місцевого віллановського населення, тоді як своєрідність його культури значною мірою зумовили тривалі контакти з егейським і східносередземноморським світом.

У подальшому, внаслідок торговельних і культурних контактів із грецькими колоністами Південної Італії (Великої Греції) та Евбеї, значна частина етруських божеств була ототожнена з олімпійськими, а грецькі міфологічні сюжети – переосмислені відповідно до етруської релігійної й політичної ідеології. Цей процес, відомий в науці як *interpretatio graeca*, був творчою адаптацією, внаслідок якої грецькі боги набували специфічних етруських рис, а міфологічні оповіді вписувалися в місцевий релігійний контекст із акцентом на пророцтвах, божественних знаменнях та невідворотності людської долі.

Унікальність етруської міфології полягає передусім в її політеїстичному світогляді, заснованому на уявленні про присутність божественної волі в усіх природних явищах, а також у виразному детермінізмі. Етруски вважали, що світ підвладний наперед установленому космічному порядку, а всі явища природи й людського життя є проявами божественної сили. Людина могла лише інтерпретувати волю богів, яка відкривалася через природні знаки – блискавки, політ птахів, незвичайні природні явища та інші знамення. Відповідно до цих уявлень сформувалася система сакральних знань – *Etrusca Disciplina* (Етруське вчення), що регулювала не лише культову практику, а й державні церемонії, ухвалення політичних рішень та заснування і розбудову міст. Специфічною рисою етруських вірувань є відсутність розгалуженої міфологічної генеалогії богів, характерної для грецької традиції; зв'язки між божествами визначалися не родинними відносинами, а їхнім місцем у сакральній ієрархії та небесною топографією.

Вплив етруської міфології на римську виявився настільки глибоким, що римляни перейняли не лише окремих богів і міфологічні сюжети, а й цілі комплекси ритуальних практик, що стали важливою складовою римської політичної культури й державно-адміністративної традиції.

Джерела

Основними писемними джерелами етрусської міфології були книги, що входили до складу «Етрусського вчення» (*Etrusca Disciplina*). До них належали «Книги гаруспиків» (*Libri Haruspici*), присвячені мистецтву ворожіння за нутрощами жертвних тварин, «Книги блискавок» (*Libri Fulgurales*), у яких містилися правила тлумачення небесних знамень, а також «Ритуальні книги» (*Libri Rituales*), де описувалися культові церемонії, правила заснування міст, обряди поховання. Уявлення про потойбічний світ, демонологію та долю душі, ймовірно, містилися у відповідному розділі «Ритуальних книг», який у пізній античності іноді згадували як «Книги Ахеронту» (*Libri Acheruntici*). Окремі дослідники також виділяють «Знамення» (*Ostentaria*, від лат. *ostenta* – «знамення», «чудеса», «надзвичайні явища») – книги, присвячені тлумаченню різноманітних чудес і знамень, що виходили за межі блискавок чи гаруспиків. У пізнішій традиції, однак, цей термін іноді вживали як синонім усієї *Etrusca Disciplina*.

Окремою і надзвичайно важливою складовою сакральних текстів були «Книги долі» (*Libri Fatales*). Ці тексти містили вчення про фаталістичні часові цикли, згідно з якими життя окремої людини та існування цілих народів були визначені наперед.

Оригінальні тексти цих книг майже повністю втрачені. Найдовшим і одним із небагатьох великих етрусських текстів, що збереглися до нашого часу, є «Ляна книга із Загреба» (*Liber Linteus Zagrabensis*) – літургійний календар із приписами щодо здійснення ритуалів. Зміст інших книг відомий переважно за переказами та компіляціями римських авторів, зокрема Цицерона, Сенеки, Плутарха Старшого, Лукана (39-65; Рим), Арістотеля Старшого (й. 255 – бл. 330; Рим) та Марціана Капелли.

Важливим матеріальним свідченням етрусської релігійної традиції є бронзова модель печінки з П'яченци (к. 2 ст. до н. е.), поділена загалом на 40 секторів: зовнішній обідок поділений на 16 секторів (що відображають етрусську систему сакрального поділу неба на шістнадцять небесних ділянок), а внутрішня частина містить ще 24 зони з іменами божеств. Вона використовувалася жерцями як навчальний і практичний інструмент для гепатоскопії – ворожіння на печінці жертвних тварин, що ґрунтувалося на уявленні про печінку як мікрокосм, який віддзеркалює структуру небесного простору.

Додатковими джерелами для реконструкції етрусської міфології є археологічні знахідки: рельєфи на теракотових фризах, бронзові статуетки, бронзові дзеркала з гравірованими міфологічними сценами, фрески гробниць, культові предмети та святилища (наприклад, Веї, Піргі чи Гравіска). Особливо інформативними є розписи поховальних склепів, що часто відображають сцени смерті, подорожі душ у потойбічний світ, бенкетів за участю померлих і потойбічного суду, як-от знамениті фрески Гробниці синіх демонів (*Tomba dei Demoni Azzurri*) поблизу Тарквінії чи Гробниці рельєфів у Цере (суч. Черветері). Саме на бронзових дзеркалах та фресках гробниць зображення грецьких міфів часто супроводжувалися іменами етрусських божеств (наприклад, Еркле для Геракла, Ахле для Ахілла, Аплу для Аполлона, Тінія для Зевса), а самі сцени

набували дидактичного або есхатологічного значення, відмінного від грецького оригіналу, підкреслюючи неминучість покарання чи певний фатальний фінал.

Важливим джерелом для реконструкції етруських релігійних уявлень є епіграфічні пам'ятки малих форм, передусім посвятні написи на кераміці та вотивні дари. На відміну від розлогих міфологічних композицій на дзеркалах чи фресках, ці короткі тексти фіксують безпосередній акт звернення людини до божества, називаючи адресата дару, а іноді й причину посвяти. Саме завдяки таким знахідкам уточнюються функції та епітети багатьох богів, про яких майже не повідомляють наративні джерела. Цей тип джерел є цінним доповненням до великих наративних пам'яток, оскільки відображає не міфологічні сюжети, а живу релігійну практику етрусків.

Окреме місце серед епіграфічних пам'яток посідають золоті пластини з м. Піргі (к. 6 – поч. 5 ст. до н. е.) – унікальний двомовний етруссько-фінікійський напис, що демонструє релігійне ототожнення етруської верховної богині Уні з фінікійською Астартою та є одним із найважливіших документів для вивчення релігійних контактів у Середземномор'ї.

Одним із небагатьох прикладів власне етруської героїчної традиції, а не адаптації грецьких міфів, є цикл про братів Вібеннів і Мастарну, відомий насамперед за фресками Гробниці Франсуа у Вульчі (4 ст. до н.е.) та іншими пам'ятками. Цей цикл пов'язує легендарних героїв із ранньою історією Етрурії та Риму і, ймовірно, відображає місцеву історичну традицію, що згодом була переосмислена римською історіографією. Зокрема, імператор Клавдій ототожнював Мастарну з римським царем Сервієм Туллієм (йм. 578-535 до н.е.), що свідчить про тісне переплетення етруської міфологічної та історичної пам'яті.

Серед провідних дослідників етруської міфології та релігії: Дж. Денніс (1814–1898; Велика Британія), В. Деке (1831–1897; Німеччина), К. Паулі (1839–1901; Німеччина), Г. Гербіг (1868–1925; Німеччина), К. О. Тулін (1871–1921; Швеція), А. Піганіоль (1883–1968; Франція), Ж. Дюмезіль, О. Брендель (1901–1973; Німеччина–США), Ж. Ергон (1903-1995; Франція), М. Паллоттіно (1909–1995; Італія), Е. Річардсон (1910–1999; США), Г. Рікс (1926–2004; Німеччина), Л. Бонфанте (1931–2019; Італія–США), Дж. Колонна (нар. 1934; Італія), Ж-Р. Жанно (нар. 1936; Франція), Н. Томсон де Граммонд (нар. 1940; США), А. Маджіані (1943–2025; Італія), Дж. Сводлінг (Велика Британія), В. Жоліве (нар. 1955; Франція), А. Насо (нар. 1960; Італія).

Космогонія

Космогонічні уявлення етрусків тісно пов'язані з міфами про божественних учителів, які відкрили людям сакральні знання про будову Всесвіту та волю богів. Найважливішим із них був Таг (Тагес) – чудесне немовля з мудрістю старця, що, за переказом, з'явилося із землі під час оранки поблизу Тарквіній і передало етрускам таємниці релігійних обрядів, мистецтва ворожіння та основи *Etrusca Disciplina*.

Іншим важливим персонажем була пророчиця Вегойя, якій приписували передачу людям божественних настанов щодо сакрального устрою світу, встановлення межових знаків, землеволодіння та правильного здійснення релігійних обрядів. Порухення цих настанов розглядалося не лише як злочин

проти громади, а й як порушення встановленого богами космічного порядку. Через ці міфи етруски пояснювали божественне походження Etrusca Disciplina та авторитет власної релігійної традиції.

Порівняно з багатьма іншими давніми традиціями, етруська майже не зберегла розгорнутих міфів про безпосереднє створення світу. Її космогонічні уявлення реконструюються переважно за пізніми античними свідченнями, релігійними трактатами, археологічними пам'ятками та структурою Etrusca Disciplina. Етруська космогонія не відокремлювала акт створення світу від його сакрального впорядкування. У центрі цих уявлень перебував не стільки сам акт творення, скільки існування наперед установленого космічного порядку, підтримуваного волею богів і пізнаваного через систему знамень та пророцтв.

Особливе місце в етруському світогляді займала концепція сакрального часу. Згідно з пізніми античними повідомленнями, зокрема Цензоріна (3 ст.; Рим) та енциклопедії Суда (10-11 ст.), творення світу тривало дванадцять тисячоліть, із яких перші шість тисячоліть були пов'язані з послідовним упорядкуванням основних складових космосу – неба, землі, моря, небесних світил, живих істот і людини, тоді як наступні шість призначалися для існування людства. Хоча автентичний етруський текст цього вчення не зберігся, воно відображає характерне для етруської релігії уявлення про наперед визначений перебіг світової історії.

Історія людства також мислилася поділеною на сакральні часові відрізки – секули (лат. *saecula* – «віки», «епохи»), тривалість кожної з яких визначалася тривалістю життя найстарішої людини, народженої на початку відповідного періоду. Загальна кількість секул для етруського народу – десять – вважалася визначеною божественною волею, а фінал останньої секули означав завершення історичної місії етрусків. Таке розуміння часу надавало етруській міфології виразного фаталістичного та есхатологічного характеру.

Космологія

Космологічні уявлення етрусків описували Всесвіт як сакрально впорядкований простір із трьома взаємопов'язаними рівнями. Верхній рівень відповідав небесній сфері, де перебували головні божества і звідки людям відкривалася божественна воля через знамення. Середній рівень становив світ людей, а нижній – підземне царство мертвих, населене хтонічними божествами й демонами.

Цей трирівневий світ мислився як суворо впорядкована сакральна ієрархія. Найвищий, втаємничений рівень божественного порядку становили «Приховані боги» (*Di Involuti*), чиї справжні імена залишалися невідомими і які перебували поза звичайною ієрархією пантеону. Навіть верховний бог Тінія був пов'язаний із їхньою волею.

Нижчий рівень небесної ієрархії, а саме Спілка богів (*Di Consentes*), безпосередньо впливала на земні справи й виконували волю вищих божеств.

Окреме місце в космічному порядку займали численні демони потойбічного світу, що супроводжували душі померлих і уособлювали невідворотність долі.

Сфери Всесвіту мислилися взаємопов'язаними: між світом живих і царством мертвих існували сакральні переходи, через які душі потрапляли до

підземного світу. У кожному етрусському місті споруджували спеціальну культову яму – мундус (mundus), яка символізувала вхід до підземного царства і використовувалася під час жертвоприношень підземним божествам та духам предків. Тричі на рік мундус урочисто відкривали, вважаючи, що саме тоді межа між світом живих і світом померлих тимчасово зникає. У римській традиції, яка, на думку дослідників, успадкувала цей звичай від етрусків, у такі дні вважалося несприятливим розпочинати війни, укладати шлюби чи здійснювати важливі державні справи.

Поряд із вертикальною будовою Всесвіту існувала й горизонтальна модель сакрального простору. Під час ритуалу етрусський жрець (гаруспик), орієнтуючись обличчям на південь, символічно поділяв небо на чотири основні напрями, кожен із яких мав власне сакральне значення. Небесне склепіння, своєю чергою, поділялося на шістнадцять секторів, пов'язаних із різними божествами. Саме з цих небесних ділянок походили блискавки та інші знамення, характер яких визначався божеством відповідного сектору. Тому космологія етрусків мала насамперед ритуальний характер: простір Всесвіту сприймався як система сакральних орієнтирів, за допомогою яких жерці тлумачили волю богів.

Специфіка етрусської храмової архітектури безпосередньо відображала ці космологічні уявлення й сформувала особливий тип споруди, відомий в архітектурній науці як храм тосканського ордеру. На відміну від давньогрецького храму, який насамперед сприймався як оселя божества і був відкритим з усіх боків, етрусський храм – це сакральний простір, зведений на високому подіумі з єдиними монументальними сходами на фасаді. Типовий храм мав глибокий фронтальний портик і три внутрішні святилища (цели), присвячені верховній тріаді – Тінії, Уні та Менрві, що згодом стало зразком для римської сакральної архітектури. Вівтар розташовувався перед храмом, на відкритому місці, а його орієнтація визначалася відповідно до сакрального поділу простору, встановленого під час ритуалу.

Фундаментальною основою етрусського світогляду була концепція Фатуму (Долі) – всезагального космічного порядку, якому підпорядковувалися люди, держави і навіть порядок дій верховного бога Тінії. Божественна воля виражалася через систему сакрального числового символізму, де особливе значення мали числа 3, 12 і 16. Число 3 символізувало космічну повноту (трирівнева будова Всесвіту, верховна тріада, три типи блискавок), число 12 пов'язувалося зі структурою релігійного та політичного життя (12 богів-радників, міст Етрусської ліги, лікторів), тоді як число 16 визначало сакральний поділ небесного простору на шістнадцять секторів, кожен із яких перебував під владою певного божества.

Пантеон

Етрусський пантеон був численним і багаторівневим: кожне природне явище, сфера людської діяльності та сакральний простір мали своїх божественних покровителів. Про багатьох богів відомо лише за їхніми іменами та місцем у сакральній системі, зокрема за написами на бронзовій моделі печінки з П'яченци. Водночас склад і значущість окремих божеств могли

істотно відрізнятися залежно від міста, що відображало політичну роздробленість Етрурії та локальний характер більшості культів.

На чолі пантеону стояла верховна тріада – Тінія (Тін), Уні та Менрва, які в процесі еллінізації були співвіднесені відповідно із Зевсом, Герою та Афіною. Тінія був богом неба і громовержцем, який керував блискавками й виступав не стільки абсолютним володарем богів, скільки головою божественної ради – *Di Consentes*, яка складалася з дванадцяти головних божеств. Згідно з етруською релігійною традицією, Тінія міг самотійно посилати лише попереджувальні блискавки, тоді як каральні знамення вимагали згоди *Di Consentes*, а найфатальніші блискавки, здатні змінити долю людей або держав, могли бути надіслані лише за волею прихованих богів – *Di Involuti*. У цих богів не було імен, конкретної кількості чи розпізнавальних атрибутів. Дослідники вважають, що вони могли символізувати первісний, абстрактний принцип божественності. Їм не приносили прямих жертв і не будували храмів, оскільки вони вважалися занадто далекими й неосяжними для людського розуміння.

Уні – дружина Тінії, покровителька жіноцтва, шлюбу, материнства, царської влади й державності. Менрва – їхня донька, богиня мудрості, ремесел, мистецтв і стратегічної війни. На етруських бронзових дзеркалах вона зображена народженою у повному озброєнні з голови Тінії. Саме ця трійка стала безпосереднім прообразом римської Капітолійської тріади – Юпітера, Юнони та Мінерви.

Серед інших значущих божеств виділялися: Нетунс – бог морів і водної стихії (відповідав грецькому Посейдону і римському Нептуну); Сетланс – бог ковальства й металообробки (відповідав грецькому Гефесту); Велханс – бог стихійного вогню (у пізніший період образи Сетланса і Велханса частково ототожнювалися, що сприяло формуванню образу римського Вулкана); Маріс – божество, пов'язане з циклами народження, дитинства та оновлення життя (його іноді з огляду на іконографію помилково ототожнювали з римським Марсом); Ларан – бог війни (відповідав грецькому Аресу і римському Марсу); Селванс – охоронець лісів, дикої природи, меж і кордонів (став основою для римського Сильвана); Сатре – підземне етруське божество, наділене суворою каральною силою та владою над земними надрами (його часто розглядають як прообраз римського Сатурна); Фуфлунс (також відомий під ім'ям Паха, етруською формою імені Бахус; відповідав римському Ліберу) – бог родючості та життєвої сили, культ якого супроводжувався екстатичними ритуальними практиками й був пов'язаний із виноградною лозою, вином; його обряди мали глибокі архаїчні корені та згодом тісно переплелися з грецьким культом Діоніса.

Особливе місце в етруському пантеоні посідав Вольтумна – хтонічний бог землі, верховне божество Етруської ліги дванадцяти міст, культовим центром якого було святилище поблизу Вольсіній (суч. Орв'ето). Під його покровительством щороку відбувалися збори представників етруських міст, де ухвалювалися найважливіші військові, релігійні та політичні рішення. Хоча власне міфологічних наративів про Вольтумну збереглося небагато, його культ засвідчує існування в етрусків загальнонаціонального релігійного центру, що об'єднував окремі міські культи; у римській традиції Вольтумна був асимільований із богом Вертумном, покровителем змін, пір року та плодючості.

Туран – покровителька любові, краси, плодючості й життєдайної сили, яка відповідала грецькій Афродіті та римській Венері (її часто зображували з крилами в оточенні птахів – голубів чи лебедів). Важливу роль відігравав також бог Аплу (Апулу) – захисник людей, стад і посівів. Під впливом грецької традиції його ототожнили з Аполлоном, хоча в ранніх етруських уявленнях зберігав окремі архаїчні риси божества, пов'язаного з хворобами, очищенням і божественною карою. Арітімі (також відома як Артуме) – богиня місяця, ночі та полювання, яка відповідала грецькій Артеміді та римській Діані. Бог Турмс (етруський відповідник грецького Гермеса та римського Меркурія) виступав божественним вісником, а згодом набув також функції психопомпа – провідника душ померлих до підземного світу.

Важливий пласт пантеону становили астральні та охоронні божества. До них належав дволикий Кулсанс – покровитель брам, переходів і меж, якого вважають прямим прототипом римського Януса.

Однією з характерних особливостей етруської релігії був розподіл сонячних функцій між жіночим і чоловічим божествами – Каутою та Усілом. Каута уособлювала народження світла, ранковий світанок і підземне оновлення життя (її іноді зіставляють із грецькою Еос і римською Аворою). Натомість Усіл (етруський відповідник грецького Геліоса та римського Сола) був богом денного сонця й уособлював його рух небосхилом. Тів – етруське місячне божество, яке співвідносилося насамперед із грецькою Селеною і римською Луною та пов'язувалося з фазами Місяця, нічним світлом і місячним літочисленням. Через обмеженість джерел стаття божества залишається дискусійною.

Важливою була богиня долі Нортія, що не мала прямого грецького чи римського відповідника, хоча за окремими функціями її іноді зіставляють із грецькою Тіхе та римською Фортуною. Її культовий центр містився у Вольсініях. Щороку в стіну її храму урочисто вбивали цвях, який символізував плин часу, незворотність долі та непорушність космічного порядку; цей ритуал пізніше був сприйнятий римською релігійною традицією.

Особливе місце в етруському пантеоні займали підземні божества та демони. Володарями царства мертвих вважалися Айта (чий образ сформувався під прямим впливом грецького Аїда) та його супутниця Ферсіфней, образ якої сформувався під впливом грецької Персефони й відповідав римській Прозерпіні. Перехід душ у потойбічний світ супроводжували численні демонічні істоти, насамперед Харун і Вант. Харун, на відміну від грецького Харона, зображувався як грізний синьошкірий демон із важким молотом – символом його влади над переходом душ до царства мертвих. Вант, навпаки, постає доброзичливим крилатим жіночим демоном, який супроводжує померлих, освітлюючи їм шлях смолоскипом і тримаючи сувій, що, ймовірно, символізував долю померлого.

Поряд із ними зображувалися й інші потойбічні істоти, зокрема Тухулха – страховисько з орлиним дзьобом, осячими вухами, крилами та зміями, що уособлювало страхітливі сили підземного світу. Значну роль відігравали також лази – крилаті жіночі духи, покровительки дому, супутниці богині Туран і втілення жіночої краси та благодаті, чий образ, імовірно, вплинув на формування уявлень про римських домашніх божеств – ларів. За окремими

свідченнями, після відповідних ритуалів очищення душі померлих могли ставати духами-покровителями своїх родів і громад.

Релігія етрусків мала характер своєрідної сакральної науки, покликаної пізнавати й належним чином виконувати волю богів. Саме цей практичний, майже юридичний підхід до взаємин між людьми та божествами, заснований на точному дотриманні ритуальних приписів і правильному тлумаченні знамень, став однією з найхарактерніших рис етруської релігійної традиції й справив тривалий вплив на розвиток римської релігії та політичної культури.

Рецепція у культурі

Рецепція етруської міфології є складним і багатошаровим явищем, що охоплює античність, Середньовіччя, Ренесанс, Новий час і сучасність. На відміну від багатьох інших міфологій, вона сприймалася не як цілісна система, а як сукупність окремих ритуалів, символів, образів, імен божеств та есхатологічних мотивів, які інтегрувалися в нові культурні контексти.

Найбезпосередніше етруска релігійна традиція вплинула на Рим. Окрім Капітолійської тріади, через етруске посередництво було переосмислено низку божеств пантеону. Гаруспіція стала офіційною державною практикою Римської республіки та імперії: колегія гаруспиків існувала до пізньої античності. Збереженню пам'яті про етруску культуру сприяв імператор Клавдій, який написав двадцятитомну історію етрусків (*Tyrrhenika*), що не збереглася.

Запозичені в етрусків фасції, курульне крісло, пурпурова тога та інші регалії стали символами римської державної влади, а етруські релігійні уявлення були переосмислені в межах концепції *paх deorum* («мир із богами»). Імовірно, етруські поховальні ритуали (*munera*) стали основою ранніх гладіаторських ігор, а окремі елементи сакральної символіки й ритуалу були успадковані римською тріумфальною церемонією.

У пізній Античності та ранньому Середньовіччі безпосереднє знання етруської міфології майже зникло разом із забуттям етруської мови. Августин Блаженний, Тертуліан і Лактанцій згадували етрусків переважно в полеміці з язичництвом, критикуючи мистецтво гаруспиків. Водночас окремі мотиви етруської демонології через Вергілія й Стація (45-96; Рим) увійшли до середньовічної культури й позначилися на «Божественній комедії» Данте, де Харон набув рис етруського Харуна.

Нове відкриття етруської спадщини відбулося в добу Ренесансу. Етрусків почали сприймати як автохтонних попередників тосканської цивілізації. За правління Козімо I Медічі (1519-1574; Італія) Химеру з Ареццо встановили в Палаццо Веккйо, а Медічі підтримували перші археологічні дослідження. Водночас етруску традицію включили до концепції *prisca theologia*, а М. Фічіно, Д. Піко делла Мірандола та Дж. Вазарі зверталися до неї як до джерела давньої мудрості й художнього натхнення.

У 18-19 ст. романтизоване захоплення етрусками поступилося систематичному науковому вивченню. Після заснування Академії етруских наук у Кортоні (1726) сформувалася етрускологія, створювалися музейні колекції, публікувалися корпуси написів, було викрито фальсифікації А. да Вітербо (йм. 1437-1502; Італія), а в декоративному мистецтві поширився стиль «Етрурія», найвідомішим представником якого стала кераміка Дж. Веджвуда

(1730-1795; Велика Британія). Заснований 1829 р. в Римі Інститут археологічної кореспонденції започаткував систематичні дослідження етруських пам'яток, тоді як романтики, зокрема П. Б. Шеллі, сприймали етрусків як символ зниклої величної цивілізації.

У 20 ст. Д. Г. Лоуренс у книзі «Етруські місця» (1932) протиставив життєствердний світ етрусків державницькому Риму. Водночас у країнах Східної Європи поширилися псевдонаукові спроби пов'язати етрусків зі слов'янами, які були спростовані історичною лінгвістикою, археологією та палеогенетикою.

У 20-21 ст. етруська міфологія активно представлена в літературі, мистецтві, кінематографі та масовій культурі. Найвідомішим художнім твором став роман М. Валтарі (1908-1979; Фінляндія) «Турмс, невмирущий» (1955). Вплив етруського мистецтва відчутний у творчості А. Джакометті й М. Маріні (1901-1980; Італія). У кінематографі етруські мотиви використано в містичному трилері «Етруски вбивають ще раз» (1972, реж. А. Кріспіно) та драмі «Химера» (2023, реж. А. Рорвахер). Образи етруських богів і демонів дедалі частіше з'являються також у фентезі, настільних і комп'ютерних іграх.

Сьогодні етруська міфологія асоціюється із загадковістю, сакральним знанням і потойбічним світом, водночас залишаючись предметом активних наукових досліджень. Новітні відкриття, зокрема знахідки у святилищі Сан-Кашано-дей-Банї, суттєво розширили уявлення про релігію етрусків. Пам'ятки етруської культури становлять основу експозицій Національного музею етруського мистецтва Вілла Джулія, Національного археологічного музею Флоренції та багатьох музеїв Тоскани, завдяки чому етруська міфологія залишається важливою складовою європейської культурної пам'яті.

Значення

Значення етруської міфології виходить далеко за межі локальної релігійної традиції давньої Італії. Вона стала одним із найважливіших культурних посередників між східносередземноморським світом та Апеннінським півостровом, асимілювавши й переосмисливши егейські, малоазійські та грецькі релігійні уявлення. Етруське посередництво стало одним із ключових чинників еллінізації ранньої римської релігії поряд із безпосередніми контактами римлян із грецькими колоніями Великої Греції. Саме через етруську культурну інтерпретацію значна частина грецьких божеств і міфологічних мотивів увійшла до римської традиції.

Фундаментальним внеском етруської міфології стало формування римської системи сакрального права й державної релігії. Етруська концепція пізнання божественної волі через природні знаки істотно вплинула на розвиток ауспіцій і гаруспій. Римляни також успадкували поділ неба на сектори, ритуал заснування міста з проведенням померіуму та концепцію *tundus* як каналу зв'язку з підземним світом. Ці елементи зберігалися протягом усього існування дохристиянського Риму й частково функціонували на початках поширення християнства.

Водночас етруська міфологія була самобутньою релігійною системою, що істотно відрізнялася від грецько-римської моделі. Її детерміністичний світогляд, відсутність розгорнутої генеалогії богів, натомість складна ієрархія божеств і

демонів та перетворення релігії на систему інтерпретації божественних знамень демонструють альтернативний шлях розвитку античного політеїзму. Вона засвідчує, що політеїстична релігія могла ґрунтуватися не лише на міфологічних оповідях, а й на ритуалі, сакральній ієрархії та герменевтиці божественної волі.

Поєднавши автохтонні італійські традиції, східносередземноморські впливи й власну оригінальну релігійну систему, етрусська міфологія стала важливою ланкою між культурами Стародавнього Сходу, Греції та Риму й посіла особливе місце серед міфологій Давнього Середземномор'я.

Додатково

* Згідно з античною традицією, Libri Fatales поділяли людське життя на семирічні етапи, вважаючи вік після 84 років межею, після якої людина вже не отримувала нових божественних знамень. На державному рівні ці книги визначали також сакральний вік етрусського народу, поділений на десять saecula («епох»), після завершення яких його історична місія мала завершитися. Таке розуміння часу надавало етрусській міфології виразного есхатологічного характеру та формувало уявлення про наперед визначений перебіг історії.

Джерела

1. Liber Linteus Zagrabensis. The Linen Book of Zagreb (Monographs on Antiquity) / ed. by L. B. van der Meer. Louvain : Peeters, 2007. 210 p.
2. Corpus Inscriptionum Etruscarum. <https://www.studietruschi.org/corpus-inscriptionum-etruscarum-online>

Література

1. Dumézil G. Archaic Roman Religion : With an Appendix on the Religion of the Etruscans. Johns Hopkins University Press, 1996. 715 p.
2. Thomson de Grummond N. Etruscan Myth, Sacred History, and Legend. Philadelphia : University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2006. 270 p.
3. Etruskology / ed. A. Naso. Vols. 1-2. Berlin-Boston : De Gruyter, 2017. 1844 p.
4. Colonna G. Santuari d'Etruria. Firenze : Electa, 1985. 201 p.
5. Thomson de Grummond N.; Simon E. The Religion of the Etruscans. Austin : University of Texas Press, 2006. 225 p.
6. Bonfante L.; Swaddling J. Etruscan Myths. Austin : University of Texas Press, 2006. 80 p.
7. Jannot J.-R. Religion in Ancient Etruria. Madison : University of Wisconsin Press, 2005. 229 p.
8. The Etruscan World / ed. by J. M. Turfa. London-New York : Routledge, 2017. 1216 p.
9. Haynes S. Etruscan Civilization : A Cultural History. Los Angeles : Getty Publications, 2000. 432 p.